

16. Chemické účinky ionizujícího záření

Jde o chemické změny vyvolané absorpcí ionizujícího záření v látkách

Studuje je **RADIAČNÍ CHEMIE**

(SOUČÁST FOTOCHEMIE)

- chemické změny v látkách jsou důsledkem tzv. **radiolýzy** (rozklad látek účinkem záření)
- společně s radiolýzou však mohou probíhat i **reakce syntetické** mezi zpravidla velmi reaktivními produkty radiolýzy

Jednoduchou interakcí záření s hmotou jsou:

- **rekombinace molekulových iontů** vzniklých ionizací za vzniku původní, ale **excitované molekuly**

- **iontově-molekulové reakce** $M^+ + M \rightarrow \text{produkty}$

- tyto reakce probíhají po interakci s ionizujícím zářením a jsou velmi rychlé ($\sim 10^{-14}$ s)
- molekulový ion má současně charakter radikálu
- v případě kapalné a polární látky M se elektrony vzniklé ionizací zpomalují a solvatují se (tzv. **solvatované elektrony**)
- některé vazby vysoce excitovaných molekul nebo molekulových iontů se často homolyticky štěpí za vzniku radikálů

- mezi molekulami dochází k přenosu energie

Definuje se **výtěžek radiačně-chemických reakcí** jako počet částic vzniklých při sdělení energie **100 eV** absorbované látkou

(např. běžná rychlost vzniku produktu při dávkovém příkonu 1 Gy s^{-1} a výtěžku jedné částice /100 eV absorbované energie je *cca* $1 \cdot 10^{-7} \text{ mol s}^{-1}$)

- celkový výtěžek je tedy úměrný celkové absorbované dávce $\Rightarrow$ aby se dosáhlo významných koncentrací produktů, musí se ozařovat vysokými dávkami
- v radiační chemii se výhradně používá k ozařování

^{60}Co

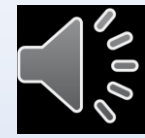
zdroj o aktivitě $1,4 \cdot 10^{14} \text{ Bq}$ dává dávkový příkon 10^4 Gy s^{-1}

elektrony (z lineárního urychlovače) o energii 2-10 MeV

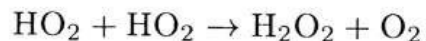
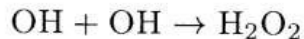
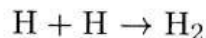
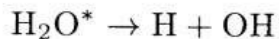
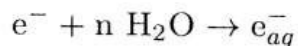
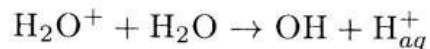
Příklady ozařovacích procesů

Radiačně-chemické reakce se nejlépe studují v kapalně fázi.

•

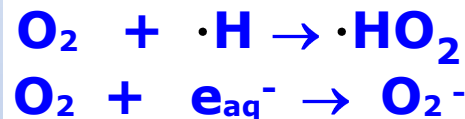

ozařování vody

ozařování vody v přítomnosti kyslíku

Pokud voda obsahuje rozpuštěný kyslík, pak ještě probíhají další reakce (**kyslíkový efekt**):

Vznikající radikály takto při ozáření živého organismu obsahujícího vodu zvyšují riziko jeho poškození)

Ozařování vodných roztoků

- přímá interakce záření s rozpuštěnou látkou je málo pravděpodobná (vzhledem k nadbytku vody)
- chemické změny rozpuštěných látek jsou důsledkem jejich reakce s produkty radiolýzy vody (radikály H, OH, v přítomnosti kyslíku také HO₂, solvovaný elektron aj.)
- při reakcích s těmito částicemi se uplatňují především jejich redoxní vlastnosti

Konkrétní využití radiálně chemických reakcí:

Chemická dozimetrie ionizujícího záření

- používá se k měření vysokých dávek, kdy nelze použít klasických dozimetrů (jsou příliš citlivé)
- využívá se reakce $\text{Fe}^{2+} \rightarrow \text{Fe}^{3+}$ (okyselený a provzdušněný roztok železnaté soli) působením záření na roztok
- dávka se určuje na základě vzniklé koncentrace Fe^{3+} (až 500 Gy)
- citlivost dozimetru lze záměrně snížit přidávkem Cu^{2+} (vznikající Cu^+ redukuje již vzniklé železité ionty – lze zvýšit horní mez měření dávek až na 10^5 Gy)

ozařovaný vodný roztok	působící agens	produkty
Fe^{2+}	H, HO_2 , H_2O_2	Fe^{3+}
glukóza	H, OH	kyselina glukonová
glycin		NH_3 , CO_2 , kys. octová, kys. glyoxalová
adenin		NH_3 , CO_2 , kys. šťavelová deriváty adeninu deriváty pyridiminu a jiné heterocykly

Vliv záření na polymery

Záření vyvolává v hotových polymerech následné reakce

Reakce:

zesíťování – PE, kaučuky, silikonové kaučuky, polyamidy

degradaci – nepříznivý vliv, zhoršují se vlastnosti polymerů

pozitivní vliv degradace – výroba některých látek

- při ozařování teflonu vznikají nízkomolekulární fluorované uhlovodíky sloužící jako maziva
- degradace celulózy vede ke vzniku Traumacelu (zastavuje krvácení)
- zpracování celulóзовých odpadních hmot pro přípravu krmiv – (ozáření dávkou $10^5 - 10^6$ Gy, spojené s kyselou nebo enzymatickou hydrolýzou)
- ozářený polypropylen (mikroten) se snadno odbourává působením půdních mikroorganismů
- hlavní význam radiační degradace polymerů je při likvidaci plastů – ozářením se plasty naruší a snadněji se pak spalují

Radiační polymerace

- provádí se nejčastěji pomocí gama záření (^{60}Co)
- působením záření na monomery vznikají radikály, které startují polymerační reakce
- konzervace předmětů kulturního dědictví po jejich poškození atmosférickými vlivy nebo škůdci (monomer se nechá vsáknout do předmětu a pak se zpolymeruje ozářením)
- povrchové radiační roubování (na povrch polymeru, skla, kamene apod. se nanese tenká vrstva monomeru a „naroubuje“ se na podklad ozářením). Tento postup zlepšuje vlastnosti materiálu – zvyšuje se odolnost, nehořlavost, barvitelnost, hydrofobnost nebo naopak hydrofilnost apod.
- vytvrzování nátěrových hmot a kompozitů ozářením
- ozářené polymerní fólie mají zlepšenou schopnost potisku, metalizace apod.
- textilní tkaniny se vyznačují sníženou mačkavostí a zvýšenou barvitelností
- ve farmacii se na nosič roubováním dodá aktivní složka, která se pak postupně v těle uvolňuje

Radiační úprava odpadních vod

perspektivní využití pro odbourávání škodlivin v odpadních vodách (fenoly, bifenyly, pesticidy a jiné polutanty)

